

การบรรลุธรรม

ความหมาย

คำว่า "การบรรลุธรรม" ตรงกับคำภาษาบาลีว่า "ญาณทัสสนะ" ซึ่งเป็นคำสมาส ประกอบด้วย คำว่า ญาณ (ความรู้) กับ ทัสสนะ (ความเห็น) และสารัตถกปกาสินี ได้ให้ความหมายของ ญาณทัสสนะ ไว้ 2 ประการ คือ

1. การเห็นด้วยญาณ หมายถึง การเห็นและทำความเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งถึงลักษณะที่พระอริยะทั้งหลายเห็นและเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งแล้วด้วยทาน วิปัสสนา มรรค และผล¹
2. เห็นคือรู้ หมายถึง การเห็นคือความรู้ที่เกิดขึ้นกับขันธ์ 5² และอาการ

* ลักษณะ ในที่นี้ ได้แก่ 1. อนิจจตา ความไม่เที่ยง 2. ทุกขตา ความเป็นทุกข์ 3. อนัตตตา ความไม่ใช่ตัวตน ซึ่งรวมเรียกว่า "ไตรลักษณ์" และเป็นอารมณ์ของวิปัสสนาญาณ (ส. สส. 18 / 1 / 1.)

¹ ส. อ. 3 / 224.

อริเหติ ปณ ทิฏฐสุสฺส ลกฺขณสุสฺส ทัสสนํ ปฏฺวิหุสฺสสุสฺส จ ปฏฺวิชฺฌณํ ตาเนน วา วิปัสสยา วา มนุสฺสมเลหิ วา ญาณทัสสนํ นาม ฯ

** ปรีวิฏฺฐ 3 แปลว่า 3 รอบ หมายความว่า สัจจะแต่ละขันธ์มีญาณ (ความรู้) เกิดขึ้น 3 รอบ รอบที่ 1 เรียกว่า สัจญาณ คือ ความรู้ทั่ว ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค นับเป็นของจริงแท้ไม่แปรผัน รอบที่ 2 เรียกว่า กิจญาณ คือ ความรู้ว่ามีกิจที่จะต้องทำในสัจจะแต่ละข้อ โดยรู้ว่า ทุกข์เป็นสิ่งที่ต้องรู้ สมุทัยเป็นสิ่งที่ต้องละ นิโรธเป็นสิ่งที่ต้องทำให้แจ้ง มรรคเป็นสิ่งที่ต้องทำให้เกิดใหม่ขึ้น รอบที่ 3 เรียกว่า กตญาณ คือ ความรู้ถึงหน้าที่ที่ทําแล้วในสัจจะแต่ละข้อ โดยรู้ว่า ทุกข์เป็นสิ่งที่รู้แล้ว สมุทัยเป็นสิ่งที่ละได้แล้ว นิโรธเป็นสิ่งที่ทำให้แจ้งได้แล้ว มรรคเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดใหม่ขึ้นได้แล้ว (ส. ม. 19 / 1670 / 530. ; ส. อ. 3 / 409.)

12¹ เหล่านี้²

จากความหมายที่กล่าวมานี้สรุปได้ว่า ญาณที่สี่นี้ก็คือ การเห็นอริยสัจ มิ่งลัตถที่ป็น กล่าว
ว่า "เป็นการเห็นชั้นมรรค โดยการเข้าใจอริยสัจ 4 ได้อย่างแจ่มแจ้ง"³ และการเข้าใจอริยสัจ
ก็คือ การเข้าใจความจริงของชีวิตซึ่งพระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ 4 ประการ คือ

1. ทุกข์ ได้แก่ ความเกิด ความแก่ ความตาย ความเศร้าโศกเสียใจ ความพิโรธรำพัน
ความไม่สบายกาย ความไม่สบายใจ ความคับแค้นใจ ความพลัดพรากจากสิ่งที่รัก ความประสบกับสิ่งไม่
เป็นที่รัก ความไม่ใคร่สมปรารถนา โดยสรุปแล้ว ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อันเป็นต้น
เหตุให้เกิดการยึดถือ

2. เหตุแห่งทุกข์ ได้แก่ ตัณหาคือ ความอยากต่าง ๆ ได้แก่ ความอยากได้ รูป เสียง
กลิ่น รส โสภณวัตถุ ที่น่าปรารถนา ที่เรียกว่า "กามตัณหา" ความอยากให้เกิดมีชีวิตเวียนว่ายตาย
เกิดอยู่ต่อไปในภพภูมิต่าง ๆ ที่เรียกว่า "ภวตัณหา" และความอยากให้ชีวิตดับสิ้นไปไม่เกิดอีก ที่เรียก
ว่า "วิภวตัณหา"

3. ความดับทุกข์ ได้แก่ นิโรธ คือ ความดับความอยากต่าง ๆ อันเป็นเหตุแห่งทุกข์นั้นแหละ
ให้หมดสิ้นไป

4. มรรค ได้แก่ ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ซึ่งประกอบด้วยความเห็นชอบ ความดำริชอบ
การเจรจาชอบ การงานชอบ การเลี้ยงชีพชอบ ความเพียรชอบ ความระลึกรู้ชอบ และความตั้งใจมั่น

¹ อากา 12 คือ ญาณที่เกิดขึ้น 3 รอบในอริยสัจ 4 แต่ละรอบนั้นเอง รวมเป็น 12 (ส. อ.
3 / 409.)

² ส. อ. 3 / 409.

ญาณที่สี่สมบูรณ์ เอเตสํ ทิปริวฏฐานํ ทิวาทสนฺนิ อากาธาณํ วเสณ อูปันนชฺชาตสํชาตํ ทสุตฺตํ ฯ

³ ความเห็นชั้นมรรค คือ ชั้นละภิกเลสโต

³ มงฺกล. 2. / 426.

อริยสัจจาทสุตฺตํ นาม จตุตฺตํ อริยสัจจาทํ อภิสมชฺวเสณ มลฺลทสุตฺตํ ฯ

ชอบ⁴

ส่วนการเข้าใจอริยสัจ 4 อย่างแจ่มแจ้งนั้น ก็คือ การเข้าใจอริยสัจ 4 โคตรลอกสายในขณะที่
เกิดขึ้น⁵ พระพุทธเจ้าตรัสอธิบายการเข้าใจอย่างนั้นไว้ว่า

ภิกขุทั้งหลาย ผู้ใดเห็นทุกข์ ผู้หนึ่งย่อมเห็นทั้ง เหตุแห่งทุกข์ หงสความดับทุกข์ ทั้งข้อปฏิบัติ
ให้ถึงความดับทุกข์ ผู้ใดเห็นเหตุแห่งทุกข์ ผู้หนึ่งย่อมเห็นทั้งเหตุแห่งทุกข์ หงสความดับทุกข์ หงขอ
ปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ผู้ใดเห็นสความดับทุกข์ ผู้หนึ่งย่อมเห็นทั้งเหตุแห่งทุกข์
หงข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ผู้ใดเห็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ผู้หนึ่งย่อมเห็นทั้งเหตุ
แห่งเหตุแห่งทุกข์ หงสความดับทุกข์⁶

การเข้าใจอริยสัจดังกล่าวมานี้ คือ การบรรลุนิพพาน และบุคคลผู้เกิดมีความเข้าใจอย่างนี้
คือ บุคคลผู้บรรลุนิพพาน เรียกว่า "อริยะ" แปลว่า "ผู้ห่างไกลจากกิเลส"⁷

⁴ วินย. 4/ 14-15/ 18-20.

อิทฺธิ โข ปน ภิกขเว ทฺถุชฺชํ อริยสัจจํ สาตฺถิปี ทฺถุชฺชา ชฺรธาปี ทฺถุชฺชา มรตฺตมฺปิ ทฺถุชฺชํ อပ္ปิเยหิ
สมฺปโยโค ทฺถุชฺชํ ปิเยหิ วิปฺปโยโค ทฺถุชฺชํ ชฺรธาปีจฺจนํ น ลกฺขิตํ ทฺถุชฺชํ สฺสงฺฆิตฺตํ ปทฺทฺจปาทานกฺขณฺนฺชา
ทฺถุชฺชา ฯ อิทฺธิ โข ปน ภิกขเว ทฺถุชฺชํสมฺปโย อริยสัจจํ ยายํ ทฺถุชฺชา โปโนทฺทฺทวิกา นนฺทิราสสฺสทฺธา คตฺตร
ทฺถุชฺชาภินฺนํ สฺสงฺฆิตฺตํ ทฺถุชฺชํ ทฺถุชฺชํ ทฺถุชฺชํ ทฺถุชฺชํ ทฺถุชฺชํ ทฺถุชฺชํ ทฺถุชฺชํ ทฺถุชฺชํ ทฺถุชฺชํ
โย ทฺถุชฺชํ สฺสงฺฆิตฺตํ ทฺถุชฺชํ อเสสฺวิราคฺคินิโรธํ จาโค ปฏฺฐิตฺตํ สฺสงฺฆิตฺตํ มุตฺติ อเนกาลโย ฯ อิทฺธิ โข ปน ภิกขเว
ทฺถุชฺชํนิโรธคามินิ ปฏฺฐิตฺตํ อริยสัจจํ อชฺชเมว อริโย อภฺตฺตํทฺทโค มตฺตํ สฺสงฺฆิตฺตํ สฺสงฺฆิตฺตํ สฺสงฺฆิตฺตํ
สฺสงฺฆิตฺตํ สฺสงฺฆิตฺตํ สฺสงฺฆิตฺตํ สฺสงฺฆิตฺตํ สฺสงฺฆิตฺตํ สฺสงฺฆิตฺตํ สฺสงฺฆิตฺตํ สฺสงฺฆิตฺตํ สฺสงฺฆิตฺตํ สฺสงฺฆิตฺตํ

⁵ มจฺจ. 2/ 426.
อภิสฺมยวสฺสนาติ เจตฺติ เอกาภิสฺมยํ สฺสงฺฆิตฺตํ วุทฺถํ ฯ

⁶ ส. ม. 19/ 1711/ 547.
โย ภิกขเว ทฺถุชฺชํ ปสฺสตี ทฺถุชฺชํสมฺปโยโส ปสฺสตี ทฺถุชฺชํนิโรธมฺปิ ปสฺสตี ทฺถุชฺชํนิโรธคามินิ ปฏฺฐิตฺตมฺปิ
ปสฺสตี, โย ทฺถุชฺชํสมฺปโย ปสฺสตี ทฺถุชฺชํนิโรธมฺปิ ปสฺสตี ทฺถุชฺชํนิโรธมฺปิ ปสฺสตี ทฺถุชฺชํนิโรธคามินิ ปฏฺฐิตฺตมฺปิ ปสฺสตี, โย
ทฺถุชฺชํนิโรธํ ทฺถุชฺชํนิโรธมฺปิ ปสฺสตี ทฺถุชฺชํสมฺปโย ปสฺสตี ทฺถุชฺชํนิโรธคามินิ ปฏฺฐิตฺตมฺปิ ปสฺสตี, โย ทฺถุชฺชํนิโรธคามินิ ปฏฺฐิตฺตมฺปิ
ปสฺสตี ทฺถุชฺชํนิโรธมฺปิ ปสฺสตี ทฺถุชฺชํสมฺปโย ปสฺสตี ทฺถุชฺชํนิโรธมฺปิ ปสฺสตี ฯ

⁷ อภฺตฺตํ. 240.
กิลเลเสหิ อารภาติ อริโย ฯ

ระดับการบรรลุธรรม

ในพระพุทธศาสนา มีการบรรลุธรรมอยู่ 4 ระดับตามการละกิเลสเครื่องร้อยรัดไว้ในภพได้น้อยหรือมากตามลำดับ กิเลสเครื่องร้อยรัดไว้ในภพ เรียกว่า "สังโยชน์" มี 10 คือ

1. สักกายทิฏฐิ ไต่แก้ ความเห็นว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นตัวตนเที่ยงแท้ยั่งยืน
2. วิจิกิจฉา ไต่แก้ ความสงสัยในเรื่องการเวียนว่ายรวมทุกข์กรรมดีกรรมชั่วว่ามีผลจริงหรือไม่
3. สัตถัทธปรามาสะ ไต่แก้ ความยึดมั่นในสี่ลพรตโดยสัปดาห์ทำตามกันมาโดยไม่เข้าใจในเหตุผล
4. กามราคะ ไต่แก้ ความกำหนัดในกาม คือ รูป เสียง กลิ่น รส โสภณวัตถุ
5. ปฏิฆะ ไต่แก้ ความขัดเคืองใจ
6. รูปราคะ ไต่แก้ ความปรารถนาดีอยากเกิดในรูปภพ
7. อรูปราคะ ไต่แก้ ความปรารถนาดีอยากเกิดในอรูปภพ
8. มานะ ไต่แก้ ความถือตัว
9. อุทธัจจะ ไต่แก้ ความฟุ้งซ่าน
10. อวิชชา ไต่แก้ ความไม่รู้หรือสงสัยถึงความเป็นจริง⁸

การบรรลุธรรม 4 ระดับ เมื่อว่าตามการละกิเลสเครื่องร้อยรัดไว้ในภพคือสังโยชน์ได้ตามลำดับเป็นดังนี้

1. การบรรลุธรรมระดับที่ 1 คือ โสคานัน การบรรลุธรรมระดับนี้เป็นขั้นแรกทำให้ละกิเลสได้ 3 อย่าง คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สัตถัทธปรามาสะ ชั้นมรรค⁸ เรียกว่า "โสคาปัตติมรรค"

⁸ อ. หลก. 24 / 13 / 18.; พระราชวรมณี, พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ 4. (กรุงเทพฯ : คานสุทธาการพิมพ์, 2528), หน้า 289-290.

⁸ ชั้นมรรค คือ ชั้นที่เป็นตัวละกิเลส

ชั้นผล เรียกว่า "โสคาปัตติผล" และบุคคลผู้บรรลุธรรมระดับนี้ เรียกว่า "โสคาบัน" หรือ "โสคา-
ปัตติบุคคล"⁹

2. การบรรลุธรรมระดับที่ 2 คือ สกิทาคามี การบรรลุธรรมระดับนี้เป็นขั้นที่ 2 นอกจาก
ทำให้ละกิเลส 3 อย่างดังกล่าวไว้ ยังทำให้ราคะ โทสะ โมหะ เบาบาง ชั่มเรต เรียกว่า
"สกิทาคามีรต" ชั้นผล เรียกว่า "สกิทาคามีผล" และบุคคลผู้บรรลุธรรมระดับนี้ เรียกว่า "สกิทาคามี"¹⁰

3. การบรรลุธรรมระดับที่ 3 คือ อนาคามี การบรรลุธรรมระดับนี้เป็นขั้นที่ 3 นอกจาก
ทำให้ละกิเลส 3 อย่างดังกล่าวและทำให้ราคะ โทสะ โมหะ เบาบางได้แล้ว ยังทำให้ละกิเลสเพิ่ม
ได้อีก 2 อย่าง คือ กามราคะ ปฏิฆะ ชั่มเรต เรียกว่า "อนาคามีรต" ชั้นผล เรียกว่า "อนาคา-
มีผล" และบุคคลผู้บรรลุธรรมระดับนี้ เรียกว่า "อนาคามี"¹¹

4. การบรรลุธรรมระดับที่ 4 คือ อรหันต์ การบรรลุธรรมระดับนี้เป็นขั้นที่ 4 ซึ่งทำให้ละกิเลส
ได้เพิ่มอีก 5 อย่าง คือ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิหิงสา ชั่มเรต เรียกว่า "อรหันตรต"
ชั้นผล เรียกว่า "อรหันต์ผล" และบุคคลผู้บรรลุธรรมระดับนี้ เรียกว่า "อรหันต์"¹²

ธรรมะสนับสนุนให้เกิดการบรรลุธรรม

การบรรลุธรรมจะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยธรรมะข้ออื่น ๆ สนับสนุน ธรรมะที่เข้ามาสนับสนุนนี้
เรียกว่า "โทธิปักขิยธรรม" แปลว่า "ธรรมะที่เกื้อกูลให้เกิดการรู้แจ้ง"¹³ มี 37 ประการ คือ

* ชั้นผล คือ ชั้นที่ละกิเลสได้แล้ว

⁹ สงฺกน. ฎีกา. 92
อริยมรรคโสฬส อานันท ปุชฺชนิ เอวสุสาคิ โสคาปัตติบุคคล โสคา

¹⁰ เรื่องเดียวกัน
สกฺ อิกวาริ ปฏิสันธิวเสน อิมิ มนุสฺสโลกิ อากฺขุจฺจิติ สกิทาคามี ฯ

¹¹ เรื่องเดียวกัน
ปฏิสันธิวเสน อิมิ กามธาตุ น อากฺขุจฺจิติ อนาคามี ฯ

¹² เรื่องเดียวกัน
กิลลสฺสงฺฆาตา อรโย สํสารจุกฺกุตฺส วา อรา กิลลสา ททา อเนนาคิ อรทา ฯ

¹³ T. W. Rhys Davids and William Stede, Pali-English Dictionary

1. สติปัญญา ที่ตั้งของสติ หมายถึง การตั้งสติกำหนดพิจารณาสิ่งทั้งหลายให้รู้เห็นตาม เป็นจริงโดยอาศัย กาย เวทนา จิต ธรรม เป็นฐาน มี 4 ประการ คือ

ก. กายานุปัสสนา การตั้งสติกำหนดพิจารณาส່วนประกอบต่าง ๆ ที่รวมกันเป็นร่างกาย คือ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ไล่ใหญ่ ไล่ย่อย อาหารใหม่ อาหารเก่า คี เสมหะ ท้อง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร โดยพิจารณาให้เห็นตามความเป็นจริงว่าเป็นแต่เพียงการรวมตัวกันของส่วนประกอบต่าง ๆ เหล่านั้น ไม่ใช่สิ่งเที่ยงแท้ยั่งยืน ไม่ใช่อดีต

ข. เวทนานุปัสสนา การตั้งสติกำหนดพิจารณาเวทนา คือ ความรู้สึกเป็นสุขเป็นทุกข์ หรือเฉย เมื่อคราวใดเห็นรูป ได้ยินเสียง ได้ดมกลิ่น ได้ลิ้มรส ได้ถูกต้องสัมผัสด้วยกาย และได้นึกถึง สิ่งต่าง ๆ ที่เคยสัมผัสมาแล้วทางประสาทสัมผัสทั้ง 5 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย โดยพิจารณาให้เห็นความ เป็นจริงว่าเป็นแต่เพียงความรู้สึก ไม่ใช่สิ่งเที่ยงแท้ยั่งยืน ไม่ใช่อดีต

ค. จิตตานุปัสสนา การตั้งสติกำหนดพิจารณาจิต คือ ความคิดต่าง ๆ อาทิ พิจารณาว่า จิตมีราคะหรือไม่มีราคะ จิตมีโทสะหรือไม่มีโทสะ จิตมีโมหะหรือไม่มีโมหะ โดยพิจารณาให้เห็นตาม ความเป็นจริงว่าเป็นแต่เพียงความคิด ไม่ใช่สิ่งเที่ยงแท้ยั่งยืน ไม่ใช่อดีต

ง. ัมมมานุปัสสนา การตั้งสติกำหนดพิจารณาธรรม คือ นีวรณ 5^{*} ชันธ 5^{**} อายตนะ

* นีวรณ คือ อุดลธรรมที่ชักขวางจิตไม่ให้บรรลุถึงความสงบ มี 5 ได้แก่ 1. กามฉันทะ ความติดใจในกาม 2. พยาบาท ความผูกใจเจ็บ 3. ถิมมิตตะ ความทะนุถุ่ต่อแต่และเหงาซึม 4. อุทธัจจกุกกุกจะ ความงุ่นง่านและความรำคาญใจ 5. วิภิจจา ความเล็งเล็งสงสัย (อ.ญ. ป.จ.ก. 22./ 51./ 72.; พระราชวรมุนี, พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า 185.)

** ชันธ คือ กองของนามรูป มี 5 ได้แก่ 1. รูปขันธ กองรูป คือ ร่างกาย พุทธิกรรม และ สดสภะบัตติต่าง ๆ ของส่วนที่เป็นร่างกาย 2. เวทนาขันธ กองเวทนา คือ ความรู้สึกเป็นสุขเป็นทุกข์หรือ เฉย ๆ 3. สัญญาขันธ กองสัญญา คือ ความจำไว้ตามรู้ต่าง ๆ ว่านั่นคน นั่นสัตว์ นั่นหญิง นั่นชาย 4. สังขารขันธ กองสังขาร คือ สภาพที่ปรุงแต่งจิตให้ตื่นหรือหลับหรือเป็นกลาง ๆ มีเจตนาเป็นตัวนำ 5. วิญญาณขันธ กองวิญญาณ คือ ความรู้อารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ (ส.ช. 17/ 95/ 58.; พระราชวรมุนี, พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า 189.)

12 โทษองค์ 7 อริยสัจ 4 โดยพิจารณาให้เห็นว่าคืออะไร เป็นอย่างไร มีในตนหรือไม่ เกิดขึ้น เจริญบริบูรณ์ และดับไปได้อย่างไร ตามความเป็นจริงของธรรมะแต่ละอย่าง¹⁴

สติปัญญา 4 นี้เมื่อปฏิบัติแล้วจะส่งผลให้บรรลุถึงความบริสุทธิ์ โทษไปจากความเศร้าโศก เสียใจความพิโรธรำพัน ให้กับทุกข์โหม้นัสถงได้ ให้บรรลุอายุธรรมคืออริยสัจ 4 ให้ทำนิพพานให้แจ้ง¹⁵

2. สัมมปธาน ความเพียรที่ถูกตอง หมายถึง ความเพียรในการละความชั่วและทำความดี ซึ่งสัมปธานให้เกิดการบรรลุธรรมในที่สุด มี 4 ประการ คือ

- ก. สังวรปธาน เพียรระวังยับยั้งบาปที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น
- ข. ปธานปธาน เพียรละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว
- ค. กวานาปธาน เพียรทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น
- ง. ออนุรักษปธาน เพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งมั่นมิให้เสื่อมและให้เจริญยิ่งขึ้นไปจนใหญ่ล้น¹⁶

สัมมปธานนี้เป็นความเพียรทางจิตเป็นธรรมะที่สำคัญหมวดหนึ่งซึ่งสัมปธานให้เกิดการบรรลุธรรม

อายตนะ คือ ที่เกิดของวิญญาณ มี 12 โดยแบ่งเป็นอายตนะภายใน 6 คือ 1. ตา 2. หู 3. จมูก 4. ลิ้น 5. กาย 6. ใจ และเป็นอายตนะภายนอก 6 คือ 1. รูป 2. เสียง 3. กลิ่น 4. รส 5. โสภณภาพ 6. ธรรมารมณ์ (ที่. ปา. 11 / 304-305 / 255.)

- กุฎราละเอียด, เหน่า 62.
- กุฎราละเอียด, เหน่า 55.

¹⁴ ที่. ม. 10 / 273-300 / 325-351.; พระราชนิพนธ์, พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับ-ประมวลธรรม, เหน่า 165-166.

¹⁵ ม. ม. 13 / 10 / 3.
สุปฺกฺขุสุตฺตา จิเม จตุตฺตาโร สติปัญญา สุตฺตานิ วิสุตฺติยา โสภปริเหวานิ สมฺคิณฺณาย
ทุกฺขโหม้นสุสํานี อุตฺตงฺคฺมาย ญายสุส อธิคฺมาย นิพฺพานสุส สจฺฉิกิริยาย ฯ

¹⁶ อัง. จตุกก. 21 / 69 / 96.

3. อิทธิบาท ทางแห่งความสำเร็จ หมายถึง คุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จ มี 4 ประการ คือ

- ก. สัมมา ความพอใจ
- ข. วิริยะ ความเพียร
- ค. จิตตะ ความมีจิตมุ่งมั่น
- ง. วิมังสา ความไตร่ตรอง

อิทธิบาท 4 ประการนี้เป็นคุณธรรมสนับสนุนให้การทำงานทุกอย่างสำเร็จรวมทั้งการปฏิบัติธรรมด้วย เพราะสัมมา จะทำให้คนเราเกิดความต้องการที่จะทำงานอยู่เสมอและปรารถนาจะให้ได้ผลดียิ่ง ๆ ขึ้นไป วิริยะ จะทำให้คนเราลงมือทำและทำด้วยความพยายามอย่างต่อเนื่อง จิตตะ จะทำให้คนเราซึ่งกำลังลงมือทำอยู่นั้นมีจิตมุ่งมั่นไม่เลือนลอยไม่หวั่นไหว วิมังสา จะทำให้คนเรารอบคอบรู้จักไตร่ตรองหาเหตุผลและวิธีการต่าง ๆ ในการทำงาน¹⁷

4. อินทรีย์ ความเป็นใหญ่ หมายถึง คุณธรรมที่เป็นใหญ่ในการทำความดีต่าง ๆ มี 5 ประการ คือ

- ก. สัทธา ความเชื่อมั่นในกรรม ผลของกรรม พระปัญญาของพระพุทธเจ้า และ ความเชื่อมั่นว่าสัตว์มีกรรมเป็นของตนเอง
- ข. วิริยะ ความเพียร
- ค. สติ ความระลึก
- ง. สมาธิ ความตั้งจิตมั่น
- จ. ปัญญา ความรู้ชัดในเหตุผล¹⁸

อินทรีย์ 5 ประการนี้ สัทธาเป็นใหญ่ในการตัดสินใจเชื่อ วิริยะเป็นใหญ่ในการประคับประคองจิตให้ก้าวหน้า สติเป็นใหญ่ในการเกื้อหนุนจิตใจให้แจ่มชัดช่วยการกำหนดพิจารณา สมาธิเป็นใหญ่ในการควบคุมจิตไม่ให้หวั่นไหว ปัญญาเป็นใหญ่ในการทำให้รู้ชัดในเหตุผล¹⁹ ซึ่งจากการศึกษาศึกษาที่ของ

¹⁷ พระราชวรมณี, พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า 186-187.

¹⁸ อ. ปญจก. 22 / 13 / 11.

¹⁹ ส. อ. 3 / 353.

อินทรีย์ 5 แต่ละข้อแล้วจะเห็นว่าในการปฏิบัติธรรมนั้น ผู้จะบรรลุธรรมต้องมีการตัดสินใจเชื่อ มีความเพียร ระลึกถึงหลักปฏิบัติและพิจารณาให้ชัดเจน มีจิตมั่นคงไม่หวั่นไหว มีความเข้าใจซัดในเหตุและผลของการปฏิบัติ

5. พละ ก่าถึง หมายถึง คุณธรรมที่ทำให้จิตเข้มแข็งไม่หวั่นไหวในอกุศลธรรมต่าง ๆ มี 5 ประการ คือ สัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา ซึ่งเป็นธรรมหมวดเดียวกันกับอินทรีย์ 5 แต่ที่เรียกว่า "พละ" เพราะมุ่งถึงประเด็นที่ว่าทำให้จิตของผู้ปฏิบัติธรรมเข้มแข็งไม่หวั่นไหวในอกุศลธรรมต่าง ๆ คือ ความไม่เชื่อ ความเกียจคร้าน ความซากสติ ความฟุ้งซ่าน และความไม่รู้²⁰ จากความหมายนี้ให้ เห็นว่าในการปฏิบัติธรรมนั้น ผู้จะบรรลุธรรมใดต้องมี สัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา ถ้าแข็งถึงขั้นปิด อกุศลธรรมต่าง ๆ ฝ่ายตรงข้ามไม่ให้เกิดขึ้น

6. โหของงค์ อองคแห่งการรู้งแจ้ง หมายถึง คุณธรรมที่เป็นองค์ประกอบให้เกิดความรู้แจ้ง มี 7 ประการ คือ

- ก. สติ ความระลึก
- ข. ธัมมวิจยะ ความพิจารณาไตร่ตรองธรรม
- ค. วิริยะ ความเพียร
- ง. ปัตติ ความอ้อมใจ
- จ. บัสนัตถิ ความสงบกายสงบใจ
- ฉ. สมาธิ ความมีจิตตั้งมั่น
- ช. อุเบกขา ความปล่อยวาง²¹

โหของงค์นี้เหมือนกับโหชียปักษิยธรรมหมวดอื่น ๆ มีแตกต่างกันที่ ปัตติ บัสนัตถิ และ อุเบกขา เพิ่มเข้ามา ซึ่งแสดงให้เห็นว่าในการปฏิบัติธรรมนั้น ผู้จะบรรลุธรรมจะมีความเอิบอ้อมใจ มีความสงบทั้งกายและใจ ในขณะที่เดียวกันก็มีความปล่อยวางไม่มียึดถือในธรรมทั้งปวง เพราะพิจารณา เห็นตามความเป็นจริง

²⁰ ส. อ. 3./ 353.

อสุนธิยโกสสุชฌมฺภุสฺสจฺจวิภูเชปาวิชุชาสุ อกฺขุเปเนน หลภาโว เวทิตฺตฺตฺโต ฯ

²¹ อภ. วิ. 35 / 542. / 306.; พระราชวรมณี, พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม,

7. มรรค ทาง หมายถึง ข้อปฏิบัติที่นำไปสู่ความพ้นทุกข์ มี 8 ประการ คือ

- ก. สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ
- ข. สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ
- ค. สัมมาวาจา การเจรจาชอบ
- ง. สัมมากัมมัฏตะ การงานชอบ
- จ. สัมมาอาชีวะ การเลี้ยงชีพชอบ
- ฉ. สัมมาวาชามะ ความเพียรชอบ
- ช. สัมมาสติ ความระลึกชอบ
- ฉ. สัมมาสมาธิ ความมีจิตตั้งมั่นชอบ²²

มรรคมีองค์ 8 นี้เมื่อส่งเคราะห์ลงในไตรสิกขา ก็คือ สติ สมาธิ ปัญญา นั่นเอง คือ มรรคข้อ สัมมาวาจา สัมมากัมมัฏตะ สัมมาอาชีวะ จักรรวมลงในศีล มรรคข้อ สัมมาวาชามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ จักรรวมลงในสมาธิ และมรรคข้อ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ จักรรวมลงในปัญญา จากการส่งเคราะห์เห็นให้เห็นว่าในการปฏิบัติธรรมนั้น ผู้จะบรรลุธรรมต้องสมบูรณ์ด้วยศีล สมาธิ ปัญญา จึงจะสามารถขจัดกิเลสคืออราคะ โทสะ โมหะ ให้เบาบางและหมดสิ้นไปได้ในที่สุด

โทษปักขิยธรรม 37 ประการนี้ต่างเป็นธรรมที่เกื้อกูลหนุนกันเป็นกระบวนการให้เกิดความรู้แจ้งโดยมีปัญญาเป็นตัวนำ จากการศึกษาวิเคราะห์พบว่า ธรรมที่เป็นตัวนำให้เกิดการบรรลุธรรม คือ ปัญญา เพราะปัญญาเป็นตัวทำให้รู้แจ้งสภาวะธรรม²³ และปัญญานี้มีอยู่ในโทษปักขิยธรรมทุกหมวดโดยมีชื่อเรียกต่าง ๆ กัน คือ เรียกว่า "อนุปัสสนา" ในสติปัฏฐาน 4 เรียกว่า "วิมังสา" ในอิทธิบาท 4 เรียกว่า "ปัญญา" ในอินทรีย์ 5 และหละ 5 เรียกว่า "อัมมวิจยะ" ในโพชฌงค์ 7 และเรียกว่า "สัมมาทิฏฐิ" ในมรรคมีองค์ 8

²² อภ. จ. 35 / 569 / 307.

²³ วิสุทธิ. 3 / 3.

ธมฺมสภาวะปฏิเวธลक्षणํ ปญฺญา ธมฺมานํ สภาวะปฏิจฺฉาหคโมทฺตมการวิหุตฺตสมรสา อสมฺโมท-
ปจฺจุปฏฺฐานา ฯ

การศึกษาเพื่อการบรรลุธรรม

ในวงการศึกษามีทฤษฎีว่า "การศึกษาเป็นสิ่งถึงความสามารถที่มีอยู่ในตัวคนแต่ละคนออกมา"²⁴ และว่า "การศึกษาคือการเลี้ยงดูคนให้เจริญเติบโตตามศีลธรรม"²⁵ ซึ่งตรงกับทฤษฎีการศึกษาเพื่อบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนา การบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนานี้เกิดขึ้นได้โดยที่ผู้จะบรรลุธรรมต้องมีโพธิปักขิยธรรมเกิดขึ้นเป็นพื้นฐาน โพธิปักขิยธรรมเหล่านี้เกิดขึ้นอยู่ในจิตใจซึ่งต้องอาศัยการศึกษาเป็นสิ่งสื่อถึงออกมาเช่นกัน การศึกษาที่เป็นสื่อถึงโพธิปักขิยธรรมเหล่านี้ออกมาเรียกว่า "สิกขา"²⁶ เพราะเป็นข้อที่จะต้องศึกษาและปฏิบัติให้เกิดขึ้นเพื่อฝึกหัดอบรมกายวาจาใจให้เจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไปจนได้บรรลุธรรมซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุด²⁷ สิกขานั้นมีอยู่ 3 อย่าง คือ

1. อธิสัสสิกขา การศึกษาและปฏิบัติในศีลอันยิ่ง หมายถึง การศึกษาและปฏิบัติควบคุมพฤติกรรมทางกายและวาจาอย่างสูง เน้นการสำรวมอินทรีย์ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ในคราวเห็นรูป ได้ยินเสียง ตมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องสิ่งสัมผัสทางกาย และเกิดความนึกคิดต่าง ๆ เพื่อมิให้กระทำผิดทางกายและวาจา

2. อธิจิตตสิกขา การศึกษาและปฏิบัติในจิตอันยิ่ง หมายถึง การศึกษาและปฏิบัติฝึกหัดอบรมจิตให้ได้บรรลุคุณธรรมขั้นสูง เน้นการฝึกจิตขั้นบรรลุตามเพื่อข่มนิวรณ์ธรรม^{*} ซึ่งเป็นกิเลสที่ชักชวนจิตไม่ให้เข้าถึงความสงบ จิตที่บรรลุตามเรียกว่า "ฌานจิต" มี 8 คือ รูปฌาน 4 ไต่แก่ ปฐมฌาน (ฌานที่ 1) มุคตฌาน (ฌานที่ 2) ตติยฌาน (ฌานที่ 3) จตุตถฌาน (ฌานที่ 4) และอรุฌาน 4 ไต่แก่

²⁴ Vidya Ratna Taneja, Educational Thought and Practice (New Delhi : Sterling Publisher Private Limited, 1976), pp. 3-4.

²⁵ ibid

²⁶ วินย. อ. 1 / 289.

²⁷ พระราชมุนี., พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า 127.

* นิวรณ์ธรรม มี 5 คือ 1. กามฉันทะ ความยินดีในกาม 2. พยาบาทะ ความผูกโกรธ 3. ตีนมิทธะ ความหazythoote 4. อุทธัจจกุกกุจจะ ความฟุ้งซ่านและรำคาญใจ 5. วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัย (อง. ปญจก. 22 / 51 / 72.)

อากาศอำนวยฉายขณะ (ตามที่กำหนดอากาศสว่างไม่มีที่สุดเป็นอารมณ์) วิชาบัญญัติฉายขณะ (ตามที่กำหนด
ว่าวิชาไม่มีที่สุดเป็นอารมณ์) อากิจฉยฉายขณะ (ตามที่กำหนดว่าไม่มีอะไรแน่นอนหนึ่งเป็นอารมณ์)
แนวสัญญาษาสัญญาขณะ (ตามที่กำหนดว่ามีสัญญาไม่ใช่ไม่มีสัญญาไม่ใช่เป็นอารมณ์)²⁸

3. อธิปัญญาศึกษา การศึกษาและปฏิบัติในปัญญาอันยิ่ง หมายถึง การศึกษาและปฏิบัติฝึกหัด
อบรมปัญญาเพื่อให้เกิดความรู้แจ้ง เน้นความรู้แจ้ง เรื่องนามรูป ปัญญาที่รู้แจ้งนามรูปนี้ เรียกว่า
"วิปัสสนาญาณ" มี 9 อย่าง คือ อุทยัพเพยานุปัสสนาญาณ (ญาณอันตามเห็นความเกิดและความดับของ
นามรูป) กังคานุปัสสนาญาณ (ญาณอันตามเห็นความดับของนามรูปแต่เพียงอย่างเดียว) กยคุปฏฐาณญาณ
(ญาณมอง เห็นนามรูปว่าเป็นของนาคแล้ว) อาทิตวานุปัสสนาญาณ (ญาณพิจารณาเห็นโทษของนามรูป)
นิพพิทานุปัสสนาญาณ (ญาณพิจารณาเห็นด้วยความเป็นอนาย) มุญจิกัมมยทาญาณ (ญาณพิจารณาเห็นด้วย
ใครจะหนีไปจากนามรูป) ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ (ญาณพิจารณาหาทางหนีไปจากนามรูป) สังขารุเปกษา-
ญาณ (ญาณพิจารณาเห็นโดยปล่อยวางเสียได้ในสังขารคือนามรูป) สัจจานุโลมิกญาณ (ญาณพิจารณาเห็น
คล้อยตามความเป็นจริงอนุโลมแก่การหยั่งรู้อริยสัจ)²⁹

ศึกษา 3 ประการนี้ เมื่อผู้ปฏิบัติสามารถศึกษาและปฏิบัติให้เกิดมีขึ้นในตนได้ก็จะทำให้สามารถ
ละกิเลสได้ ในพระไตรปิฎกที่พระพุทธเจ้าตรัสสนับสนุนเรื่องนี้ไว้ว่า "ภิกษุผู้เป็นกัมมมีปัญญาตั้งมั่นอยู่ในศีล
อบรมจิตและปัญญาจนเผาผลาญกิเลสได้และ เกิดปัญญาวิเศษตนได้จึงจะสามารถดำรงภพที่หลุดพ้นได้"³⁰

การปฏิบัติเพื่อการบรรลุนิพพาน

จากข้อความในพระไตรปิฎกที่ยกมานั้นแสดงให้เห็นว่าบุคคลผู้บรรลุนิพพานคือบุคคลผู้มีศีลสมาธิ
และปัญญาสมบูรณ์ และเพื่อทำศีลสมาธิและปัญญาให้สมบูรณ์พระพุทธเจ้าจึงทรงแสดงหลักการปฏิบัติไว้

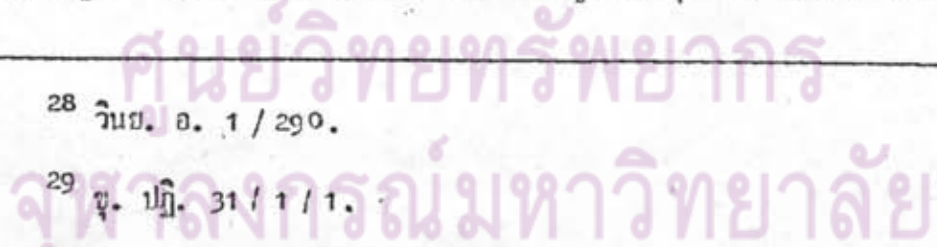
²⁸ วินย. อ. 1 / 290.

²⁹ ชุ. ปฏิ. 31 / 1 / 1.

³⁰ ส. ส. 15 / 61 / 20.

สี่เล ปกฤษฐาย นโร สหุโต
อาตานิ นิปโต ภิกขุ

จิตต์ ปรุญจ ภาวธ
อิมิ โส วิชฺฐเย ชฏี ฯ

2 ประการ คือ

- 1. สมถภาวนา การเจริญสมณะ หมายถึง หลักสำหรับฝึกจิตให้เกิดความสงบ**
- 2. วิปัสณาภาวนา การเจริญวิปัสณา หมายถึง หลักสำหรับฝึกจิตให้เกิดความเห็นแจ้ง³¹

หลักการปฏิบัติทั้ง 2 ประการนี้ แม้จะมีวิธีปฏิบัติที่แตกต่างกัน แต่ก็มีเกื้อกูลส่งเสริมซึ่งกันและกัน กล่าวคือ สมณะเป็นปัจจัยเกื้อกูลให้เกิดวิปัสณา และวิปัสณาก็เป็นปัจจัยเกื้อกูลให้เกิดสมณะได้เช่นเดียวกัน*** โดยเหตุที่หลักการปฏิบัติทั้ง 2 ประการนี้เกื้อกูลกันดังกล่าว ในพระไตรปิฎกจึงกล่าววิธีปฏิบัติสมถภาวนาและวิปัสณาภาวนาไว้ดังนี้

- 1. เจริญสมณะนำวิปัสณา³² วิธีปฏิบัติโดยการเจริญสมณะกระทั่งจิตสงบแล้วอาศัยความ

* สมณะ เรียกว่า "ฌาน" หรือ "สมาบัติ" หรือ "สมาธิ" ก็ได้ ส่วนวิปัสณา เรียกว่า "ญาณ" หรือ "อนุปัสณา" หรือ "ปัญญา" ก็ได้

** ความสงบ มี 3 ชั้น คือ 1. ขณิกสมาธิ ความสงบชั่วขณะ 2. อุปจารสมาธิ ความสงบใกล้เคียง 3. อัปปนาสมาธิ ความสงบขั้นแน่นอน (อภ. วิ. 207.)

³¹ อญ. ทุก. 20 / 275 / 77.
 เทวเม ภิกขเว ธมฺมา วิสุตฺตภาตียา กตเม เทว สมโธ จ วิปัสฺสณา จ.....ฯ

*** การเกื้อกูลกันของสมณะและวิปัสณานี้จะเห็นได้จากพระพุทโธคำริที่ว่า "นตฺถิ ฌานํ อปฺตฺตฺตฺส นตฺถิ ปญฺญา ฌายโต ฌานนํมีแกมฺโหมมีปญฺญา ปญฺญานํมีแกมฺโหมมีฌานนํ" และว่า "สมาธิ ภิกขเว ภาเวตฺต สฺมาหิตฺตํ ภิกขเว ภิกขุ ชลาภคํ ปชานาติ ภิกขุทั้งหลาย ขอเธอทั้งหลายจงเจริญสมาธิเถิด ภิกขุทั้งหลาย ภิกขุผู้มีจิตเป็นสมาธิย่อมเข้าใจชัดตามความเป็นจริง" และในวิสุตฺตนิมรรคก็มีข้อความแสดงถึงเรื่องนี้ไว้ว่า "ปญฺญา ย ทิ ภาวิตาย โส (สมาธิ) ภาวิตว โทติ เมื่อเจริญวิปัสณาได้แล้ว ก็เท่ากับเจริญสมาธิได้ด้วย" (ชุ.ธ. 25 / 35 / 65.; วิสุตฺต. 1 / 112.)

³² อญ. จตุทฺก. 21 / 170 / 212.
 สมถปฺพุทฺทฺทฺมํ วิปัสฺสนํ ภาเวติ ฯ

สงบนัน เป็นานฐานขกจกชั้น เจริญวิปัสสนา ปญฺญสุตฺถิ อธิบายว่า "บุคคลบางคนเจริญสมณะให้เกิดขึ้น เป็นอุปจารสมาธิหรืออัปปนาสมาธิก่อน อันนี้ เป็นสมณะ ต่อมาเขาก็พิจารณาสมณะนั้นและธรรมทั้งหลาย ที่เกิดร่วมกับสมณะนั้นโดยลักษณะทั้งหลายมีไม่เที่ยง เป็นต้น อันนี้ เป็นวิปัสสนา อย่างนี้แหละเรียกว่า เจริญสมณะนำวิปัสสนา"³³

2. เจริญวิปัสสนานำสมณะ³⁴ วิธินปฏิบัติโดยการเจริญวิปัสสนาพิจารณามารูปจนเห็นแจ้ง กระทั่งจิตเกิดความสงบ ปญฺญสุตฺถิ อธิบายว่า "บุคคลบางคนพิจารณาชั้นอื่น เป็นที่ตั้งแห่งการยั้งคิด 5 อย่างโดยลักษณะทั้งหลายมีไม่เที่ยง เป็นต้นโดยมีใจทำสมณะให้เกิดขึ้นก่อน อันนี้ เป็นวิปัสสนา ต่อมา เขาได้ปล่อยวางไม่ยั้งคิดธรรมทั้งหลายที่เกิดในวิปัสสนานั้นแล้วความแฉะแฉ่งแห่งจิตก็เกิดขึ้น อันนี้ เป็นสมณะ อย่างนี้แหละเรียกว่า เจริญวิปัสสนานำสมณะ"³⁵

3. เจริญสมณะและวิปัสสนากัน³⁶ วิธินปฏิบัติโดยการเจริญสมณะไ้ขั้นหนึ่งแล้วก็ออกจาก สมณะมาพิจารณาธรรมที่เกิดในสมณะนั้นครั้งหนึ่ง ทำอย่างนี้เรื่อยไป ปญฺญสุตฺถิ อธิบายว่า "เขา

³³ม. อ. 1 / 150.

อิธธกฺขุโจ สมถํ อุปจารสมาธิ วา อပ္ปนาสมาธิ วา อပ္ปนาเทติ อหิ สมโธ โส ฑฺฑุจ ทํสมุ-
ปยุตฺเต จ ธมฺเม อนิจฺจาเทหิ วิปัสฺสตี อหิ วิปัสฺสนา อิติ ปฐฺมํ สมโธ ปจฺจนา วิปัสฺสนา เทน วุจฺจติ
สมถปฺพุทฺทสมฺมํ วิปัสฺสนํ ภาเวตีติ ฯ

³⁴อ.จ. จตุตถ. 21 / 170 / 212.

สมถปฺพุทฺทสมฺมํ วิปัสฺสนํ ภาเวตีติ ฯ

³⁵ม. อ. 1 / 150.

อิธ ปเนกฺขุโจ วุตฺตปฺปการํ สมถํ อပ္ปนาเทตฺวา ว ปญฺจุปาทานวฺชฺชเช อนิจฺจาเทหิ วิปัสฺสตี
อหิ วิปัสฺสนา ตสฺส วิปัสฺสนาปาริปฺปรีชา ตฺตฺถ ชฺชาตานิ ธมฺมเนน โวสุสฺสถคารมฺมชฺโช อပ္ปยุตฺติ จิตฺตสฺส
เอกกฺกตา อหิ สมโธ อิติ ปฐฺมํ วิปัสฺสนา ปจฺจนา สมโธ เทน วุจฺจติ วิปัสฺสนาปฺพุทฺทสมฺมํ สมถํ ภาเวตีติ ฯ

³⁶อ.จ. จตุตถ. 21 / 170 / 212.

สมถวิปัสฺสนํ ยฺกนยฺธํ ภาเวตีติ ฯ

ปฐมฐานได้แล้วก็ออกจากปฐมฐานนี้มาพิจารณาสังขาร ครั้นพิจารณาสังขารแล้วก็เข้าหุติขณาท่อไป
แล้วก็ออกจากหุติขณานี้มาพิจารณาสังขารอีก ทำตามลำดับอย่างนั้นเรื่อยไปจนกระทั่งถึง เนวสัญญานา
สัญญาขณานาน ออกจากขณานี้แล้วก็พิจารณาสังขารอีก อย่างนั้นแหละเรียกว่า เจริญสมณะและวิปัสณา
ญาณ³⁷

วิธีปฏิบัติทั้ง 3 วิธีนี้ ท่านกล่าวไว้ให้เห็นว่า การปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมนั้นจะปฏิบัติ
ตามวิธี เจริญสมณะนำวิปัสณาหรือตามวิธี เจริญวิปัสณานำสมณะหรือตามวิธี เจริญสมณะและวิปัสณาด้วยกัน
ก็ไต่หน่น พงนชนกับปฏิบัติว่าจะถือปฏิบัติตามวิธีใด เพราะจากการสังเกตวิเคราะห์เห็นว่า ไม่ว่าจะ
จะเริ่มปฏิบัติโดยวิธีใดก่อน ครั้นแล้วสมณะและวิปัสณาจะมา เกอกลกันสนับสนุนกันใหม่กำลังยังช
อยู่ตลอดเวลาจนถึงขั้นบรรลุธรรม ปโยจสุทธี ไต่กล่าวถึง การที่สมณะและวิปัสณา เกอกลกันไว้ดังนี้

สมาบัติอุปการะมากต่อวิปัสณา เหมือนกายที่มีอุปการะมากต่อทหาร กล่าวคือ ทหาร
อาวุธที่กายที่แท้จริง เขาสูสนามรบใด ครั้นสู้รบอาวุธหนักหรือเกิดหิวและอ่อน เพลียก็กลับเขา
เขากายจับอาวุธขึ้นมาโลกรวดตึก ครั้นกินอาหารคั้นน้ำและติดอาวุธแล้วก็กลับ เขาสู่สนามรบ
อีกเพื่อสู้รบ ครั้นสู้รบไปเกิดปวดกองจาระหรือมีเหตุจำเป็นบางอย่างขึ้นมาอีกกลับ เขากายพัก
อีก สมาบัติก็ตั้งมั่น ส่วนวิปัสณาก็มีอุปการะมากต่อสมาบัติ... เพราะรักษาสมาบัติไว้และทำ
ให้สมาบัติมั่นคง...³⁸

นอกจากหลักการและวิธีการดังกล่าวมานี้ การปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมยังมีองค์ประกอบอื่น ๆ
อีกที่มีส่วนสนับสนุนใหญ่ปฏิบัติโดยบรรลุธรรม คือ

- 1. ตัดปليโทษ ได้แก่ ตัดสิ่งอันก่อให้เกิดความกังวลใจต่าง ๆ ซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการปฏิบัติ
ปโยจสุทธี กล่าวถึงสิ่งอันก่อให้เกิดความกังวลใจสำหรับปฏิบัติที่เป็นภิกษุไว้ 10 อย่าง คือ ที่อยู่อาศัย

³⁷ อ. 2. / 447.

ปฐมชูดาน สมาปชูดติ ตโต วุฏฐาย สัชาเร สมุมสตี สัชาเร สมุมเสถวา หุติชชูดาน สมาปชูดติ
ตโต วุฏฐาย ปุน สัชาเร สมุมสตี สัชาเร สมุมเสถวา ตติชชูดาน ฯ เปฯ เนวสัญญานาสัญญาขณสมาปชูดติ
สมาปชูดติ ตโต วุฏฐาย ปุน สัชาเร สมุมสตี เอวมมึ สมถวิปัสสนิ ชุกนหุติ กาวะติ นาม ฯ

³⁸ ม. อ. 1 / 110-111.

4. ไคกรรมฐานที่ถูกอุปนิสัย ไคแก่ ไควิธีปฏิบัติที่เหมาะสมกับนิสัย วิสุทธิมรรคกล่าวไว้ว่า

กรรมฐาน 11 อย่าง คือ อสุภะ 10 กายกตาสติ 1 เหมาะแก่กมราคจริต กรรมฐาน 8 อย่าง คือ พรหมวิหาร 4 วรรุณกลีโฆ 4 เหมาะแก่กสมโทสจริต อานาปานสติกรรมฐานอย่างเดียวเท่านั้น เหมาะแก่กสมโมหจริตและวิตกกจริต อนุสสติ 6 ขอแรกเหมาะแก่กสมสังขารจริต กรรมฐาน 4 มรณสติ อุปสมมานุสสติ จตุธาตววิภูฐาน อาหาเรปฏิกูลสติเหมาะแก่กสมทุกขจริต กลีโฆที่เหลือและอรุป 4 เหมาะแก่กสมทุกขจริต⁴²

5. ไคสิ่งสัพปายะ ไคแก่ ไคสิ่งที่เหมาะแก่กสมแก่กสมต่อการปฏิบัติเพื่อการบรรลุนิพพาน วิสุทธิมรรคกล่าวถึงสิ่งสัพปายะไว้ 7 อย่าง คือ ที่อยู่สงบสงัดไม่พลุกพล่านจอบแจ ที่เที่ยวนิเทศบาทมีอาหารบริบูรณ์อยู่ไม่ไกลไม่ใกล้ การหุดคุดที่ประกอบกวัชธรรมและหอบประมาณ มีบุคคลที่มีคุณธรรมอยู่รวมกัน ไคอาหารเกือกุดต่อสุขภาพ ไคดินฟ้าอากาศธรรมชาติและสิ่งแวคล้อมที่เหมาะแก่กสม และไคอิริยาบถที่ทำให้เกิดความก้าวหน้าในการปฏิบัติตั้งแต่ความตมกของผู้ปฏิบัติ⁴³

ลักษณะของบุคคลผู้บรรลุนิพพาน

ไคกล่าวถึงความหมาย ระดับของการบรรลุนิพพาน การศึกษา หลักการและวิธีการปฏิบัติเพื่อการบรรลุนิพพานรวมทั้งองค์ประกอบอื่น ๆ มาแล้ว ตอนนี้เป็นไคกล่าวถึงลักษณะของบุคคลผู้บรรลุนิพพาน ซึ่งในแต่ละระดับก็มีลักษณะเฉพาะที่เหมือนกันคือ "รู้เห็นไคด้วยตนเอง" ถึงบทสรรเสริญธรรมคุณที่ว่า "สัพพัญญูโก"⁴⁴ แปลว่า "พระธรรมอันบุคคลผู้ปฏิบัติตามเห็นรู้เห็นไคเอง" วิสุทธิมรรคอธิบายว่า

⁴²วิสุทธิ. 1 / 144-145.

ราคจริตสุส ตาเวทุด หสอสุภากายกตาสติติ เอกาทส กมมฏฐานานิ อนุภูลานิ ฯ โทสจริตสุส จตุธาโร พรหมวิหารา จตุตธาวิ วุฒกณินนิตติ อภุจ ฯ โมหจริตสุส ๑ วิตกกจริตสุส ๑ เอภิก อานาปานสติ-กมมฏฐานเมว ฯ สขุขารจริตสุส ปุริมา ๑ อนุสสติโย ฯ พุทธิจริตสุส มรณสุสตี อุปสมมานุสสติ จตุธาตววิภูฐาน อาหาเร ปฏิกูลสติภาวติ จตุตธาวิ ฯ เสสกลีโฆนิ จตุธาโร ๑ อารุปภา สหุทธิทานิ อนุภูลานิ ฯ
ดูรายละเอียดของกรรมฐานแต่ละขอที่ภาคผนวก ฉ. หน้า 169-171.

⁴³ม. อ. 3 / 570.

อวาโส ไคจโร ภสุส ปุตุตโต โภชนิ อุกุ อิริยาปโตติ สตุเตเต อสัพปาเย วิวชฺชเย สัพปาเย สตุต เสเวถ เอเวตฺถิ ปฏิปชฺชโต น จิเรเนว กาลเณ โทติ กสุสจิจิ อปฺปนา ฯ

⁴⁴ส. นิ. 16 / 473 / 235.

การที่มีกล่าวถึงแต่เฉพาะการพยากรณ์ตนเองของพระโสคาบันและของพระอรหันต์นั้นก็เพื่อแสดงให้เห็นถึงภาวะของบุคคลผู้บรรลุธรรมชั้นแรกและชั้นสุดท้ายในพระพุทธศาสนาว่าเป็นอย่างไร โดยไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงการพยากรณ์ของบุคคลผู้บรรลุธรรมชั้นสัทธิศาตมีและชั้นอนาคามี และจากหลักฐานที่กล่าวมาทำให้สามารถสรุปได้ว่า พระโสคาบัน เป็นผู้สัทธิศาตมีทรงในพระรัตนตรัย ชีวิตไม่ตกต่ำโดยจะไม่เกิดในนรก ในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ในเปรตวิสัย ในอบาย หฤติ วินิบาต อีกต่อไป ตรงกันข้ามมีแต่จะบรรลุธรรมระดับสูงขึ้นไป ส่วนพระอรหันต์เป็นผู้วิสุทธิหลุดพ้นแล้วอย่างแท้จริงจากอาสวะทั้งหลายเพราะรู้ถูกต้องจึงเป็นเหตุให้ไม่ยึดมั่นถือมั่นนับได้ว่า ไต่บรรลุประโยชน์ตนอย่างเต็มที่⁴⁸

พระอัสสัมภาสาวกบรรลุธรรม

พระอัสสัมภาสาวกบรรลุธรรมก็เหมือนกับพระสาวกทั่ว ๆ ไปที่บรรลุธรรม กล่าวคือ บรรลุธรรมไปคามแล้วดับทั้งตัณหา โสคาปัตติผลไปถึงขั้นอรหัตผล โดยวิธีปฏิบัติแบบวิปัสสนานำสมณะบางแบบสมณะนำวิปัสสนาบางแบบสมณะคู่วิปัสสนาบาง มีการศึกษารวมก่อนบรรลุธรรมเหมือนกับบางท่านบ้าง และบางรูปได้รับแรงจูงใจที่สำคัญ เช่น การถูกตำหนิอย่างแรงจากพระพุทธเจ้าจึงทำให้เกิดความหมักหมมในการปฏิบัติ นอกจากวิธีปฏิบัติการศึกษาธรรมและเหตุจูงใจดังกล่าวแล้ว พระอัสสัมภาสาวกทุกรูปยังได้อุปการะของผู้อื่น ๆ สนับสนุนอีก อาทิ การได้กัลยาณมิตร จึงทำให้สามารถปฏิบัติจนบรรลุธรรมได้ในที่สุดโดยมีทั้งบรรลุธรรมก่อนบวชและหลังบวช ซึ่งผู้วิจัยจะได้ศึกษาวิเคราะห์ดังต่อไปนี้

1. การบรรลุธรรมระดับต่าง ๆ พระอัสสัมภาสาวกมีทั้งที่บรรลุธรรมก่อนบวชและหลังบวช ดังนี้

ก. พระอัสสัมภาสาวกที่บรรลุธรรมระดับโสคาปัตติผลก่อนบวชและบรรลุธรรมระดับสัทธิศาตมีผลอนาคามีผลและอรหัตผลหลังบวช มี 12 รูป คือ พระอัญญาโกณฑัญญะ พระวัปปะ พระภัททิยะ พระมหานามะ พระอัสสชิ พระวิมละ พระสุทนต์ พระปุณณชิ พระควัมปติ พระสารีบุตร พระมหาโมคคัลลานะ

⁴⁸ อ.จ. ปญฺจน-ฉุก. 22./ 326./420.

อรณิ ชีตาสโว วุสิทวา กตกรณโธ โอนิตทาโร อนุปปตฺตสทฺธโต ปรีถุชฌภวสโชโยโน สวมพตฺตยา วิมุตฺโต....ฯ

พระองค์อุลิตมาล

ข. พระอัสติมหาสาวกที่บรรลุนิพพานด้วยโสดาปัตติผลสภิกษาคามีผลและอนาคามีผลและอรหัตผล
ก่อนบวช มี 25 รูป คือ พระอรุณเวดกัสสปะ พระนทีกัสสปะ พระศยาก็สสปะ พระทัตตะ พระสวัลิ พระ-
มหากัจจายนะ พระกาฬุทายี พระมหากัปปิณะ พระอชิตะ พระติสสเมตเตยยะ พระปุลณกะ พระเมตตคุ
พระโธตกะ พระอุปลิวะ พระนันทะ พระเหมกะ พระโตเทยยะ พระกัปปะ พระชุกกัณเฑาะ พระภัทราวุธ
พระอุททะ พระโปสาละ พระโมฆราช พระหาหิยะ* พระชัสสะ

ค. พระอัสติมหาสาวกที่บรรลุนิพพานด้วยโสดาปัตติผลสภิกษาคามีผลและอนาคามีผลและอรหัตผล
หลังบวชมี 42 รูป คือ พระนาลกะ พระกัณฑาเรวตะ พระสุภุติ พระมหาโฏฏิกะ พระปุลณกันตานิบุตร
พระปิลินทวัจฉะ พระกฤตธยานะ พระเมฆิยะ พระปุลณะ พระนาคิตะ พระโฆโฏฏการทวาชะ พระราอะ
พระภัททิยะ พระอนุรุทธะ พระอาณนั พระภุ พระกิมพิละ พระอุบาลี พระสภิยะ พระนันทกะ พระราบุล
พระลกุททกัทธิยะ พระมหานันดก พระจุพนันดก พระอุปเสนะ พระชทริวนิยเรวตะ พระมหาจุณทะ พระ-
นันทะ พระโสภิตะ พระอุปวาณะ พระสาตกะ พระโสนภูฏิกัณเฑาะ พระกุมารกัสสปะ พระทากุละ พระยโสชะ
พระมหาอุทายี พระรัฐบาล พระเสละ พระมหากัสสปะ พระวังคีสะ พระโสนโกวิวิสะ พระวัคคลิ

ง. พระอัสติมหาสาวกที่บรรลุนิพพานด้วยโสดาปัตติผลสภิกษาคามีผลและอนาคามีผลก่อนบวช
แล้วโดยบรรลุนิพพานด้วยอรหัตผลหลังบวช มี 1 รูป คือ พระปิงคิยะ

2. การศึกษารธรรม ก่อนบรรลุนิพพาน พระอัสติมหาสาวกได้ศึกษารธรรมกัวยการทั้งธรรมจาก
พระพุทเจ้าเป็นส่วนมาก รองลงมาจากตนก็ได้ศึกษาจากพระอุปัชฌาย์อาจารย์ และมีบางรูปที่ยก
เอาเหตุการณ์ใดเหตุการณ์หนึ่งซึ่ง เป็นเหตุให้เกิดสังเวชใจขึ้นมาพิจารณาจนกระทั่งได้บรรลุนิพพาน ดังนี้

ก. พระอัสติมหาสาวกที่ศึกษารธรรมจากพระพุทเจ้า มี 54 รูป คือ พระอชุตทาโกณฑิยะ
โกโงธัมเมจักกัปปวัตถิสสูตรและอนัตถลักขณสูตร พระวิปปะ พระภัททิยะ พระมหานามะ พระอัสสสิ โกโง

พระหาหิยะ เป็นพระอัสติมหาสาวกรูปเดียวที่เป็นพรവാสา ทานมิทานก่อนได้บวช เพราะถูก
แม่วัวขวิด ปณิเจสุทธี พูดถึงการนิพพานของพระอรหันต์ที่เป็นพรवासว่า "พรवासเมื่อบรรลุนิพพาน
แล้วจะอยู่ในพรवासไม่ได้อีกบวช มิฉะนั้นก็จะนิพพาน เพราะพรวัสส์หัดตัวห้ำไม่สามารถทรงคูด
อันสูงสูดไว้ได้" (ธ. อ. 4/102.; ม. อ. 3/185.)

ฉิมจกัปกัปวัตตคนสูตร ธรรมิกดา และอนัตตลักขณสูตร พระยสะ พระวิมล พระสุหาญ พระปุลลชชี พระศวิมปติ พระมหากัปปินะ ไท้โง่อนุพุทธพิภดาและอริยสัจ 4 พระอรุเวลกัสสะปะ พระนทีกัสสะปะ พระคยากัสสะปะ ไท้โง่อาทิตตปริยายสูตร พระนาลกะ ไท้โง่โมเนชยปฏิบัติ พระสารีบุตร ไท้โง่เรื่องธรรมเกิดจากเหตุและเวทนาปริตกนสูตร พระมหาโมคคัลลานะ ไท้โง่เรื่องธรรมเกิดจากเหตุและธาตุกรรมฐาน 4 พระกังขาเรวตะ พระสุภุติ พระปิลินทวัจจะ พระอุบาลี ไท้โง่เรื่องกรรมฐาน พระเมธยะ ไท้โง่เรื่องผู้ไม่มีอัตตาจึงบรรลุนิพพาน พระปุลลชชี ไท้โง่เรื่องทุกข์เกิดจากความเพลิดเพลิน พระเวทิตะ ไท้โง่มธุอินทิสสูตร พระโฆโฆลภาทวาชะ ไท้โง่เรื่องรู้จักประมาณในอาหาร พระอนุรุธะ ไท้โง่เรื่องมหาปริสวิตกข้อที่ 8 พระอนนท ไท้โง่ธรรมทุกเรื่องที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง พระสภิกะ ไท้โง่พระพุทธเจ้าตรัสตอบปัญหาที่ตนทูลถาม พระราหุล ไท้โง่ธรรมจากพระพุทธเจ้า 3 ครั้ง พระโสนัญญิกัณณะ ไท้โง่อุทานคาถาจากพระพุทธเจ้า พระกุมารกัสสะปะ ไท้โง่พระพุทธเจ้าแสดงวิมมิกสูตร พระองคูลิมาล ไท้โง่พระพุทธเจ้าแสดงเรื่องไม้ขาสัก พระมหากัสสะปะ ไท้โง่พระพุทธเจ้าแสดงโอวาท 3 ข้อและหลักคุณสวัตร 13 ข้อ พระวังคีสะ ไท้โง่เรื่องอาการ 32 พระอชิตะ ไท้โง่คำตอบเรื่องโลก พระติสสะเมตเตยยะ ไท้โง่คำตอบเรื่องละตัททา พระปุลลชชี พระเมตทกุ ไท้โง่คำตอบเรื่องการข้ามพ้นความเกิดและความแก่ พระโธตตะ ไท้โง่คำตอบเรื่องการไม่สร้างตัททา พระอุปัสวะ ไท้โง่คำตอบเรื่องการเพิกถอนธรรมทั้งปวง พระนันทะ ไท้โง่คำตอบเรื่องคนข้ามโอฆะ พระเหมกะ ไท้โง่คำตอบเรื่องการรู้แจ้งนิพพาน พระโธเทยยะ ไท้โง่คำตอบเรื่องคนมีปัญญา พระกัปปะ ไท้โง่คำตอบเรื่องคนไม่อยู่ใต้อำนาจมาร พระชุกกัถิ ไท้โง่คำตอบเรื่องคนไม่มีอาสวะ พระภัทราวุธ ไท้โง่คำตอบเรื่องไม้ถ้อนั้น พระอุททะ ไท้โง่คำตอบเรื่องวิญญานดับ พระโปสาละ ไท้โง่คำตอบเรื่องวิญญานอันดองแต่ พระโมชราช ไท้โง่คำตอบเรื่องมัจจุราชมองไม่เห็น พระปิงคิยะ ไท้โง่คำตอบเรื่อง การไม่เกิดอีกและคำแนะนำให้มัสรัทธา พระโสนโกวิสสะ ไท้โง่วิธีประคองความเพียร พระวัคคิ ไท้โง่เรื่องภิกษุผู้มากด้วยปราโมทย์บรรลุนิพพาน พระพาหิยะ ไท้โง่เรื่องการรู้ทันวิญญาน 6 พระจุฬ-บันดก ไท้โง่คำแนะนำให้พิจารณาหาชาวที่เปื้อนฝุ่นมีสภาหกล้ายจิต

ข. พระอัสติมหาสาวกที่ทรงธรรมจากพระอุปชฌาย์ มี 7 รูป คือ พระปุลลชชีตามันบุตร ได้ศึกษากรรมฐานจากพระอัญญาโกณฑัญญะผู้เป็นพระอุปชฌาย์ พระมหาจุณทะ ได้ศึกษาวิธีการเจริญวิปัสสนา

* ฐ. เติมเติม บทที่ 5, หน้า 84-116.

จากพระสารีบุตรผู้เป็นพระอุปัชฌาย์ พระขทิรวนิยเรวตะ ได้ศึกษากรรมฐานจากพระอุปัชฌาย์ พระ-
 ราคะ ได้ศึกษากรรมจากพระสารีบุตรผู้เป็นพระอุปัชฌาย์ พระลุดตเทกภทฺธิยะ ได้ฟังโอวาทจากพระ
 สารีบุตร พระภัททะ ได้ศึกษาตบัตถกรรมฐานจากพระอุปัชฌาย์ พระสาลี ได้ศึกษาตบัตถกรรมฐาน
 จากพระสารีบุตรผู้เป็นพระอุปัชฌาย์ก่อนแล้วจึงได้รับการสอนให้เจริญสติพิจารณาทุกข์ เวทนาขณะอยู่ในกรรม
 มารดา

ค. พระอัสติมหาสาวกที่ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าโดยไม่ระบุว่าเป็นเรื่องอะไร มี 15
 รูป คือ พระมหากัจจายนะ พระกาฬุทายี พระมหาโกฏฐิกะ พระกุนฺถยานะ พระภทฺธิยะ พระภุจ พระ
 กิทธิยะ พระนันทกะ พระโสภิตะ พระอุปวาณะ พระหาคูณะ พระมหาอุทายี พระรัฐบาล พระเสลยะ พระ
 มหานันท

ง. พระอัสติมหาสาวกที่ยกเอาเหตุการณ์ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดสังเวจใจขึ้นมาพิจารณา มี 4
 รูป คือ พระยโสธะ พระอุปเสนะ พระสาตตะ โดยยกเอาคำดำทับนของพระพุทธเจ้ามาพิจารณา พระนันทะ
 ได้ยกเอาเรื่องที่พระเขาะเขี่ยท่านมาพิจารณา

พระอัสติมหาสาวกศึกษาธรรมถึงถาวรธรรมต่างมีจุดมุ่งหมายเป็นอย่างเดียวกัน คือ เพื่อทำศีล
 สมาธิ ปัญญา ไพบูลย์

3. วิถีปฏิบัติ พระอัสติมหาสาวกบรรลุดรรณด้วยวิถีปฏิบัติแบบสมณะนำวิปัสสนา แบบวิปัสสนา
 นำสมณะ และแบบสมณะกับวิปัสสนากัน ดังนี้

ก. พระอัสติมหาสาวกที่บรรลุดรรณด้วยวิถีปฏิบัติแบบสมณะนำวิปัสสนา มี 8 รูป คือ พระ-
 กังขาเรวตะ พระสุภูติ พระภัททะ พระกุนฺถยานะ พระสาลี พระเมธิยะ พระมหานันท พระขทิรวนิยเรวตะ⁺

ข. พระอัสติมหาสาวกที่บรรลุดรรณด้วยวิถีปฏิบัติแบบวิปัสสนานำสมณะ มี 67 รูป คือ
 พระอัญญาโกณฑัญญะ พระวิปปะ พระภทฺธิยะ พระมหานามะ พระอัสสัณฺฑิ พระยสะ พระวิมละ พระสุหาหุ

กุเพิ่มเติม บทที่ 5, หน้า 84-110.

กุเพิ่มเติม บทที่ 5, หน้า 110-113.

กุเพิ่มเติม บทที่ 5, หน้า 114-117.

กุเพิ่มเติม บทที่ 5, หน้า 118-120.

พระปทุมฉวี พระควัมปติ พระอรุณเวลกัสสปะ พระเนทีกัสสปะ พระคชากัสสปะ พระนาลกะ พระมหาโกฏฐิกะ
 พระปทุมมันตานีบุตร พระปิตินทวัจละ พระนันทะ พระโสภิตะ พระอุปวาณะ พระสาละวะ พระโสณุกุฏิกณะ
 พระกุมารกัสสปะ พระโปสาละ พระโมฆราช พระปิงคิยะ พระโสณโกสิวิสะ พระยโสณะ พระมหาอุทายี
 พระรัฐบาล พระเสละ พระองคฺอุลิมาล พระมหากัสสปะ พระอวิตะ พระติสสเมตเตยยะ พระปุณณะ
 พระเมตตคุ พระโธตกะ พระอุปสวะ พระนันทะ พระเหมกะ พระโตเทยยะ พระกัปปะ พระชุตฺถกัณ
 พระภัทราวุธ พระอุททะ พระนาคิตะ พระนิมโฆลภารทวาชะ พระราณะ พระภัททิยะ (กาฬิโคธามุตร)
 พระอนุรุทธะ พระอานนท์ พระภุคฺ พระกิมฬิยะ พระอุบาลี พระสภิยะ พระนันทกะ พระราหุล พระมหา-
 กัจจายนะ พระกาฬุทายี พระมหากัปปินะ พระอุปเสนะ พระมหาจุนทะ พระวัคคลิ พระหาหิยะ
 พระลกุณทกภัททิยะ พระหากุลละ

๓. พระอัสติมหาสาวกที่บรรลุนิพพานด้วยวิธีปฏิบัติแบบสมณะ กับวิปัสสนากุศล มี 5 รูป คือ
 พระสารีบุตร พระมหาโมคคัลลานะ พระวัชชีสะ พระปุณณะ พระจุตฺบันถก

๔. องค์ประกอบอื่น ๆ นอกจากการศึกษาธรรมและวิธีปฏิบัติดังกล่าวมาแล้ว พระอัสติมหา-
 สาวกทุกรูปยังได้องค์ประกอบอื่น ๆ อีกสั้มีสนับสนุนจึงสามารถบรรลุนิพพานได้ นั้นหมายความว่า ท่านสามารถ
 ตักเปลโธได้ ไค้ผู้สอนที่เป็นกัลยาณมิตรคือพระพุทฺธเจ้าและพระสาวกที่เป็นพระอรหันต์ ไค้กรรมฐานที่
 ถูกอุปนิสัย ไค้สิ่งสั้ปายะ และท่านเองก็ยอมมอบตนต่ออาจารย์ผู้เป็นกัลยาณมิตร องค์ประกอบทั้งหมด
 ที่กล่าวมานั้นเป็นองค์ประกอบที่เกื้อหนุนต่อการบรรลุนิพพานโดยแท้

เหตุที่พระอัสติมหาสาวกบรรลุนิพพานเร็ว

จากหลักฐานที่กล่าวมาปรากฏว่า พระอัสติมหาสาวกที่บรรลุนิพพานเร็ว ซึ่งจาก
 การศึกษาวิเคราะห์ปรากฏดังนี้

1. การบรรลุโสดาปัตติผล พระอัสติมหาสาวกที่บังธรรมครั้งเดียวจบแล้วบรรลุโสดาปัตติผล
 ทั้งหมด มี 10 รูป คือ พระอัญญาโกตฺถกัณณะ พระยสะ พระวิมละ พระสุทฺหาฬุ พระปทุมฉวี พระควัมปติ
 พระสารีบุตร พระมหาโมคคัลลานะ พระอานนท์ พระองคฺอุลิมาล ส่วนพระอัสติมหาสาวกที่บังธรรมซ้ำ 2
 ครั้งจบแล้วบรรลุโสดาปัตติผล มี 4 รูป คือ พระวิปะ พระภัททิยะ พระมหานามะ พระอัสสั

๑. ฐิติมเตม บทที่ 5, หน้า 84-110.
 ๒. ฐิติมเตม บทที่ 5, หน้า 110.
 ๓. ฐิติมเตม บทที่ 5, หน้า 110.

2. การบรรลุนาคามิผล ในพระไตรปิฎกและอรรถกถาไม่มีกล่าวถึงการบรรลุนาคามิผลระดับ
ของพระอัสสัมภาสาวกูปุโรหิตไว้เลย

3. การบรรลุนาคามิผล พระอัสสัมภาสาวกที่โง่ธรรมจนแล้วบรรลุนาคามิผลทันที มี 1 รูป
คือ พระปิงคิยะ*

4. การบรรลุนาคามิผล พระอัสสัมภาสาวกโง่ธรรมจนแล้วบรรลุนาคามิผลทันที มี 31 รูป คือ
พระอัญญาโกณฑัญญะ (หลังจากบรรลุนาคามิผล 4 วัน) พระวัปปะ พระภัททิยะ (หลังจากบรรลุนาคามิผล 3 วัน) พระมหานามะ พระอัสสั (หลังจากบรรลุนาคามิผล 2 วัน) พระอรุเวล-
กัศสปะ พระนทีกัศสปะ พระกชากัศสปะ พระมหากัจจายนะ พระกาฬุทายี พระมหากัปปินะ พระอชิตะ
พระติสสเมตเตยยะ พระปุลณกะ พระเมตตคุ พระโธตกะ พระอุปลิวะ พระนันทะ พระเหมกะ พระ-
โตเถยยะ พระกัปปะ พระชุตติกัถิ พระภัทราวุธ พระอุททยะ พระโปสาละ พระโมฆราช พระพานิยะ
พระวัคคลิ พระยสะ (หลังจากบรรลุนาคามิผลได้ไม่นาน) พระสารีบุตร (หลังจากบรรลุนาคามิผล
15 วัน) พระมหาโมคคัลลานะ (หลังจากบรรลุนาคามิผล 7 วัน)**

ส่วนพระอัสสัมภาสาวกที่เลื่อมใสธรรมหลังจากศึกษาธรรมแล้วใช้เวลาปฏิบัติช้าเร็ว
แตกต่างกันไปจึงได้บรรลุนาคามิผล บางรูปใช้เวลา 7 วัน บางรูปใช้เวลา 8 วัน บางรูปใช้เวลาเป็น
เดือนเป็นปีหรือหลายปี รวมแล้วมี 43 รูป คือ พระนาลกะ พระกัชชาเรวตะ พระสุภุติ พระมหาโกฏฐิกะ
พระปุณณิมิตามิบุตร พระปิลินทวัจจะ พระกุนธรานะ พระเมฆิยะ พระปุลณกะ พระนาคิตะ พระนิโธล-
การทวาชะ พระราณะ พระภุ พระกิมฬิยะ พระสภิยะ พระนันทะ พระราหุล พระลกุณทกัทธิยะ
พระมหานันท พระจุนันท พระอุปลินะ พระโสณโกสิวิสะ พระชทิวณิยะ พระโสณุกัทธิยะ
พระโสภิตะ พระสาตตะ พระอุปวาณะ พระกุมารกัศสปะ พระกาลกะ พระยโสปะ พระอุบาลี พระมหาอุทายี
พระรัฎฐกาล พระเสละ พระภททิยะ (ภาติโคธามุตร) พระอนุรุทธะ พระองคุลิมาล พระอนนท
พระมหากัศสปะ พระวังคิสะ พระมหาจุนทะ พระนันทะ***

* ดูเพิ่มเติม บทที่ 5, หน้า 84-110.

** ดูเพิ่มเติม บทที่ 5, หน้า 84-110.

*** ดูเพิ่มเติม บทที่ 5, หน้า 86-110.

พระอัสสัมชัญที่รับกรรมฐานแล้วนำไปพิจารณาขณะปลงผมเตรียมตัวจะบวชและได้บรรลุ
อรหัตผลทันทีที่ปลงผมเสร็จ มี 2 รูป คือ พระสาลี และพระหัตตะ

เหตุที่พระอัสสัมชัญบรรลุธรรมช้าเร็วต่างกันดังกล่าวมานี้ เป็นเพราะความมีหรือความขาด
สิ่งต่อไปนี้ คือ โทษบัญญัติธรรม 37 ประการอันเป็นธรรมสัมบูรณ์ให้เกิดการบรรลุธรรม การศึกษาใน
อริยสัจจัตถ์และอริยัญ्ञานันเป็นการศึกษาเพื่อการบรรลุธรรม การปฏิบัติสมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนา
เพื่อทำอริยสัจจัตถ์และอริยัญ्ञานันให้บริบูรณ์ รวมทั้งการตัดปลิโศ การใ้กอจารย์ผู้เป็นกัลยาณมิตร
การได้กรรมฐานที่ถูกอุบาสีย์ การยอมมอบตนปฏิบัติตามคำสอนของอาจารย์อันเป็นการลดมานะ และการ
ได้สิ่งสัพบายะต่าง ๆ หากผู้ปฏิบัติธรรมมีสิ่งเหล่านี้ครบถ้วนก็สามารถบรรลุธรรมได้เร็ว แต่ถาขาด
อย่างใดอย่างหนึ่งก็ยังไม่สามารถบรรลุธรรมได้

พระอัสสัมชัญที่บรรลุธรรมได้เร็ว เพราะมีสิ่งเหล่านี้ครบถ้วน แต่ที่บรรลุธรรมช้า
เพราะขาดสิ่งเหล่านี้ ต่อเมื่อมีครบถ้วนการบรรลุธรรมจึงเกิดขึ้น

ศูนย์วิทยพัรพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย